لە زانینی زیرەکی هەمکی ئاکارەوە بەرەو زانینی فەلسەفەیی

ئیمانوێیل کانت
و/ لە ئەڵمانییەوە: د. حەمید عەزیز
(زانکۆی سەڵاحەدین- کۆلیجی ئاداب)

لە سەرانسەری جیهان و لە دەرەوەشیدا شتێک نییە بەبێ چەند و چۆن و بێ سنوور بە چاکە دابنرێت لەیەک شت بەولاوە ئەویش: خواستی چاکە خوازیی(١). تێگەیشتن، زیرەکی، هێزی بڕیار (حوکمدان) و بەهرەکانی تری ژیر و گیان ئیتر هەر ناوێکیان لێبنرێت، یاخود ئازایەتی و بڕیاردان و سوور بوون و پێداگرتن لەسەر ئاوات و ئامانجدا وەک خەسڵەتەکانی سروشتی مرۆڤ(٢)، ئەمانە هەموویان بەبێ هیچ ئەگەرێک، لە چەند بۆچوونێکەوە چاکە و پەسەندن، بەڵام دەشکرێ ببن بەوپەڕی بەدکاری و زیان بەخش بن ئەگەر ئەو خواستەی ئەم بەهرانە بەکاردەخات و لەبەر ئەم هۆیە، خەسڵەتە تایبەتییەکەی بە کەسایەتی ناودەبرێت، خواستێکی چاکەخواز نەبێت. هەمان شت بەهرەکانی بەخت دەگرێتەوە، هێز، سامان، ئابڕوو، لەش ساخی لەخۆیدا، دڵخۆشی، ڕەزامەندی بە ڕەوشەکانییەوە کە بەناوی بەختەوەری ناسراوە، ئازایەتی دەبەخشێ و دەکرێ ئەمە ببێ بە لە خۆبایی بوون ئەگەر خواستی چاکەخوازی لە ئارادا نەبێ و بە باشیی کار لە ویژدان نەکات و تێکڕای بنەمای ڕەفتار ڕاست نەکاتەوە و بەرەو مەبەستی دروستی نەبات، پێویست ناکات ئەوە بڵێین، کە بینەری ژیری بێلایەن، بڕواناکات بوونەوەرێک کە خواستی چاکەخوازی نەبێ لەخێر و خۆشیدا دەژیا. بەم پێیە وا دەردەکەوێ کە خواستی چاکەخوازی مەرجی ناچارەکی بەختەوەری شایستەی مرۆڤە.

چەند خەسڵەتێک هەن کە ئەم خواستە چاکەخوازە پێویستی پێیانە و دەتوانن ئیش و کارەکانی ئاسان بکەن، بەڵام لەگەڵ ئەمەدا لەخۆیاندا هیچ بایەخێکی لە ڕادەبەدەریان نییە، بگرە هەمیشە بوونی خواستێکی خێرخواز پێویست دەکەن کە لە پێشیانەوەبێت و ئەو ڕێزلێنانەی مرۆڤ لێیان دەنێ سنووردار دەکەن و ناکرێ هیچی تر وەک خواستێکی چاکە خواز تەماشا بکرێن. میانڕەویی سۆز و هەست و هەڵچوونەکان، دەسەڵات شکان بەسەر خۆداو وردبوونەوەی وردوگرد نەک هەر تەنیا لە چەند بۆچوونێکەوە چاکەن، بەڵکو واپێدەچێ، کە بەشێک لە بایەخی ناخ و ناوەکی کەس و مرۆڤ پێک بهێنن، بەڵام لەوەیان زۆر کەمە کە بشێ بێ سنوور بۆ دانان بە چاکە دابنرێت (ئەگەرچی پێشینان بێ سێ و دوو لێکردن ستایشیان کردوون). ئەوان بەبێ بنەڕەتەکانی خواستێکی چاکەخواز دەکرێ ببن بەوپەڕی بەدکاری، خوێن ساردیی بەدکارێک نەک تەنیا هەر خاوەنەکەی دەکاتە ئەوپەڕی ترس هێنەر، بەڵکو ڕاستەوخۆ لەبەرچاوماندا بە ڕادەیەک دزێوی دەکات زۆر پتر لەوەی ئەگەر ئەمەی نەبوایە ئەم جۆرە بڕیارەمان بەسەردا دابایە.

خواستی چاکەخوازی بەوە چاکەیە کە دەیکات یاخود بەوەی کە بەدی دەهێنێ و بەوەش نییە کە بۆ گەیشتنە ئامانجێکی ڕەنگ بۆ ڕێژراو بە کەڵکە، بەڵکو تەنیا

کانت

بەهۆی کاری خواستنەوە چاکەیە واتە لەخۆیدا، باشە و ئەگـــەر بۆ خـــۆی ســـەرنج بدرێت، بەبێ ئەوەی هیچ بەراوردێک بکرێت، بەوپەڕی بەرزیی دەنرخێنرێت پتر لە هەمـوو ئەوانەی بەهۆیەوە بۆ سـوود و قـازانجی مـەیل و ئارەزوویەک تەواو دەبن یاخـود بە سـوود و قـازانجی تێکڕای هەموو مەیل و ئارەزووەکان پێکەوە دەکەوێتەوە.

خـۆ ئەگـەر بەهۆی چارەنووسـێکی نالەبارەوە یاخـود بەهۆی کەموکوڕی پێداویستی سروشتی خەسوو ئاسا خـواست لە تێکڕای ئەو توانایەی بێبـەش بکرێت کـە بەهۆیەوە ئامانجی خۆی بسەپێنێ و ئەگەر، سەرەڕای ئەو کۆششەی دەیکات، نەتوانێ پەی بەهیچ شتێک بەرێت و تەنیـا لە خـواستی چاکـەخوازی بەولاوە نەمێنێ (نەک تەنیـا وەک ئارەزوویەکی ڕووت، بەڵکو کۆیەکی هەمـوو ئەو ئامرازانەی لە توانای ئێمەدا هەن) ئەوا لەخۆیدا وەک گەوهەر هەر دەدرەوشێـتەوە، وەک شـتێک کە هەمـوو بایەخێکی خۆی لە خۆیدا هەبێ. نە سوود و قازانج و نە نەزۆکی و بێبـەری دەتوانن ئەم بایەخە پتر یاخود کەمتر بکەنەوە، ئەمانە دەکرێ وەک چوارچێوەیەک وابن ببێتە مایەی ئەوەی ئەم گەوهەرە باشتر لەنێواندا هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکرێت یاخود کـەمـتر بکەنەوە، ئەمانە دەکرێ وەک چوارچێـوەیەک وابن ببـێـتـە مـایەی ئەوەی ئەم گەوهەرە باشتر لەنێواندا هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکرێت یاخـود سـەرنجی ئەوانەی بە تەواوەتی شـتناسی نین، بۆ لای دابکێـــشێ، بەڵام نەک بۆ ئەوەی شـــارەزایان ڕاسپاردەی لە بارەوە بکەن و بایەخەکەی هەڵبسەنگێنن.

لە بیـرۆکـەی بایەخی ڕەهای خـواسـتی ڕووتدا، بە بێگوێدانە ئەو سـوود و قـازانجـەی ئێـمـە لەودا بەدی دەکەین، جۆرە سەیر و نامۆییەکی تێدایە کە ناچارەکی، سەرەڕای ئەو تەبابییەی لەگەڵ هەستی ناوکۆییدا هەیەتی، جۆرە گومـانێک دەوروژێنێ کە مرۆڤ باوەڕ بکات ئەم بیـرۆکـەیە بنچـینەکـەی وەهم و ئەندێشـەیەکی بەرزە و سروشت لەو مەبەستەیدا، بۆچی دەبێ خواستمان پابەندی ژێر بێ بە هەڵە تێگەیشـتــووە. بۆیە دەمـــانەوێ ئەم بیرۆکەیە و لەم ڕوانگەیەوە تاقی بکەینەوە.

کـاتێـک سـەرنجی پێکهـاتەی سروشتی بوونەوەرێکی ئۆرگانی دەدەین، واتە بوونەوەرێک مەبەست ئاسا بۆ ژین داهێنرابێ، وەک بنەمایەکی جەوهەریی وای دادەنێین، کە هەر ئەندامـێکی بۆ ئامـانجـێکی تایبـەتی دانراوە و گونجاوترین ئەندامە و شیاوی تەواوەتی بەدیهێنانی ئەو ئامانجەیە. ئەگەر سروشت خواستبی مانەوە و خێروخۆشی و بەگشتی بەختەوەری بۆ بوونەوەری ژێر و خاوەن خواست دابین بکات ئەوا بە هەڵە بڕیاری داوە ئەگـەر ژێری ئەو داهێنراوەی کـردبایە بە ئامـرازی وەدیهـێنانی ئەم ئامانجەی، چونکە هەموو ڕەفتار و کردارێک کە مەبەستی بووبێ بیکات و هەموو بنەماکانی پێوەندی و کردارەکانی لەلایەن هۆکـاری پاڵنەری زگـمـاکـەوە (غـەریزە- In-stinkt) ڕاهی دەکرێن. ئەو ئامـانجە باشـتـر بە دەست دێت لە چـاو ئەوەی ئـەگـــــەر ژێر هـۆی ڕوودان و بەدەستهێنانی بوایە. ئەگەر ئەم بوونەوەرە داهێنراوە ژێری پێ بەخشـرابێ، ئەوا ئەم ژێرە تەنیـا سوودی ئەوەی دەبوو کە سەرنجی ئەو توانا سروشتییانەی پێ بدرێت کە بەخت پێی بەخشیوە و پەسندیان بکات و دڵی خۆی بەو خێرو خۆشیـیە خۆش بکات کە لێیـان بەهرە دارە و سوپاسی هۆکـارەکـانیـان بکات، نەک توانای ئارەزووی خـۆی ملکەچی ئەو سەرکردە لاوازە سەرلێشێوێنەرە بکات و سروشت لە مەبەست و مەرامەکەی لا بدات، بەواتایەک، بە پارێزەوە مشووری ئەوەی خواردووە کە ڕێگا نەدات ژێر ڕێگای بەکارهێنانی کردەکی بگرێتەبەر و ئەو ئازایەتیەی لەبەردا نەبێ هەوڵی بدات، بە بیـرو توانا لاوازەکـەی نەخشـەی بەختـەوەری و ئامـراز و ڕێگای بەدەسـتهـێنان ڕەنگ بڕێژێ، بەڵکو سروشت نەک هەر تەنیـا ئامـانجی هەڵبـــژاردووە و دیاری کـــردووە، بەڵکو ئامـــرازی بەدیهێنانەکەشی لەگەڵیدا دانایانە و بەمشوورەوە تەنیا بە هۆکاری پاڵنەری زگماک (غەریزە) سپاردووە.

ئەوی ڕاست بێت، چەندە ژێری ڕۆشنا چێژوەرگرتنی لە ژیان و بەختـەوەری مـەبەست بێت، ئەوەندە مـرۆڤ لە

ڕەزامەندی ڕاستەقینە دوور دەکەوێتەوە. هەر بۆیە ئەوانەی تاڕادەیەکی زۆر لە بەکارهێنانی ژیردا شارەزان و جۆرە ڕاستی و دڵ سافییەکیان تێیدایە، دانی پیادا دەنێن کە لەم دۆخەدا، جۆرە میسۆلۆجییەک، واتە ڕق بوونەوە لە ژیر دەکەوێتەوە. ئەوان پاش ئەوەی بەرژەوەندی خۆیان لە هەموو ئەو چاکی و دەسکەوتانە دەکەن کە بەدەستیان هاتوون، نالێم ئەو دۆزینەوانەی لە هەموو هونەرەکانی لۆکسۆسەوە دەستگیریان بوون، بەڵکو بگرە لە زانستەکان خۆیانەوە (دووریش نییە لە کۆتاییدا ئەمەش بە لۆکسۆسێکی فام دابنێن) دەبینین کە لە جیاتی ئەوەی بەختەوەربن، باری سەرشانی خۆیانیان قورس و سەختتر کردووە. ئەوان بە چاوی حەسوودی بردن، پتر لە بەکەم دانان و تەماشای ئەو کەسانە دەکەن کە هۆکاری پاڵنەری سروشتیان کردووە بەسەر پشک ڕێگا نادەن ژیر کارێکی گەورە لە ئیش و کارەکانیاندا بکات. پێویستە پێی لێ بنێین ئەوانەی ستایش و پیادا هەڵدانی ڕۆڵی ژیر لەوەدا کە دەبێتە مایەی بەختەوەری و ڕەزامەندی لەژیاندا، کەم دەکەنەوە و بگرە ئەوپەڕی بەکەمی دادەنێن لەوەدا نییە کە بەرامبەر چالاکی و بەهرەی هێزی بەڕێوەبردنی جیهان سوپاسگوزارنین و پێنازانن، بەڵکو لەم بڕیارەیاندا پشت بە ڕاستی بیرۆکەیەک دەبەستن کە بریتییە لەوەی مەبەستی بوونیان شتێکی شکۆمەند و بەرزەو ئەوی ڕاست بێت هەر ئەم ئامانجەیە مەبەستی ژیر خۆی نەک وەدیهێنانی بەختەوەری، بۆیە پێویستە مرۆڤ بەشی زۆری مەبەستە تایبەتیەکانی خۆی پابەند و ملکەچی ئەم بنەما بەرزە بکات کە مەرجێکی باڵایە.

لەبەر ئەوەی ژیر وەک پێویست کەڵکی ئەوەی نییە لە بابەتەکانیدا و لەوەدیهێنانی پێداویستی و داخوازییەکانماندا ڕابەریی خواست بکات (ئەگەرچی ئەو پێداویستیەکانمان پتر دەکات) و هۆکاری پاڵنەری سروشتی خۆی بۆ وەدیهێنانی ئەم ئامانجە لەو بەتواناترە و لەبەر ئەوەی ئەو ژیرەی بە ئێمە دراوە هێزێکی کردەکییە واتە هێزێکی پێویستە کار لە خواست بکات ئەوا بەشی ژیر ئەمەیە:

خواستی چاکە خوازی بەرپا بکات و ئامرازێک نەبێت بۆ بەدیهێنانی ئامانجێک بگرە دەبێ لە خۆیدا خواستی چاکەخواز بێت.

لەبەر ئەم هۆیە بوونی ژیر شتێکە ناچارەکی ڕەهاو بێ سنوور پێداویستی دەکات، بەڵام سروشت لە هەموو بوارێکدا بەپێی ئەو ئامانجانەی هەوڵی بەدیهێنانیان دەدات، چەندین توانا و هێزی زگماکی پێبەخشراوە. ئەم خواستە دەکرێ تاکە چاکەخواز و هەموو چاکەیەک نەبێت، بەڵام دەبێ ناچارەکی چاکەی بەرز و باڵا و مەرج و بنەمای چاکەیەکی تر بێت کە سەرگەرمی گەیشتنە بەختەوەرین. لەم بارەدا لەگەڵ دانانی سروشتی تەباو گونجاوە ئەگەر مرۆڤ هەست پێبکات کە ڕۆشنایی ژیر کە بۆ بەدیهێنانی ئامانجی ڕەهای یەکەم پێویست بێت ئەوا لە زۆر لاوە بەدیهێنانی ئامانجی دووەم کە هەمیشە سنووردارە، ئەویش بەختەوەرییە بەلای کەمەوە لەم ژیانەدا ڕادە و سنووردار دەکات، بگرە دەگاتە ئەو ڕادەیەی بیکات بە هیچ، سروشت بەبێ مەبەست و ئامانج شت ناکات، چونکە ژیر ئامانجی بەرزی کردەکی خۆی لە پێکهێنانی خواستێکی چاکەخوازدا دەبینێ لەگەڵ گەیشتنی بە ئامانجە هەست بە ڕەزامەندییەکی تایبەتی جۆری خۆی دەکات، ئەمەش جۆرە ڕەزامەندییەکە لە بەدیهێنانی ئامانجێک دەکەوێتەوە کە تەنیا ژیر خۆی دەستنیشان دەکات، ئەگەرچی ئەمە جۆرە زیانێکی لەگەڵدابێ کە لە مەبەست و ئامانجی مەیل و ئارەزوو دەکەوێت.

بۆ ئەوەی چەمک و بۆچوونی خواستی چاکەخوازیی، کە شایستەی ئەوپەڕی ڕێزلێنانە کە بەو جۆرەی لە تێگەیشتنی ساخی سروشتیدا هەیە و بەبێ گوێدانە هیچ مەبەست و ئامانجێک چاکەیە و پێویست ناکات کەس لێی فێر بکرێت بەڵکو پتر دەبێ ڕۆشن بکرێت و بایەخێکی زەبەندەیی بۆ کردارەکانمان هەیە مەرج و بنەمای هەموو شتێکی ترە، پەرە پێ بدەین، دەمانەوێ لە پێشدا چەمکی ئەرک بکەینە بابەتی لێکۆڵینەوە ئەگەرچی بۆچوونی خواستی چاکەخوازی بەجۆرە دیاریکردن و سنوور بۆ دانێکی خۆیەتی و تەگەرە لێدانەوە تێیدایە، بەڵام هەڵەیە بوترێ ئەو ئەم دەشارێتەوە یاخود وای لێدەکات نەناسرێ، بەڵکو پتر دەرفەتی بۆ دابین دەکات دەرکەوێ و ڕۆشنتر دەربکەوێ و دیاربدات.

لێرەدا من دەستبەرداری هەموو ئەو کردارانە دەبم کە بە پێچەوانەی ئەرک و فرمان ناسراون، ئەگەرچی دەکرێ لە ڕوانگەی ئەم بۆچوونەوەیان لە هی یەکێکی ترەوە بە سوودبەخش دابنرێن، چونکە ئێمە ناتوانین بپرسین ئایا ئەمانە لە هەستکردن بە ئەرکی سەرشانەوە کەوتوونەتەوە، چونکە خۆیان بە پێچەوانەوەن. هەروەها من ئەو کردارانەش دەخەمە لاوە کە بە پێی ئەرک و فەرمانن، بەڵام مرۆڤ ڕاستەوخۆ هیچ جۆرە مەیلێکی لەگەڵیاندا نییە ئەگەرچی دەیانکەن، چونکە مەیلێکی تر هانی ئەمەیان دەدات. لەم بارەیەوە بە ئاسان دەکرێت بزانرێت

ئایا کردارە ئەرکییەکان لە هەستکردن بە ئەرکی سەرشان یاخود لە هەستی سوودی خۆیەتیەوە کەوتوونەتەوە، بەڵام سەخت و گرانە ئەم جیاوازییە بزانرێ کاتێک کردارەکان بەپێی ئەرکی سەرشان دەبن و مرۆڤ مەیلێکی ڕاستەوخۆی بۆ کردنی هەبێت. بۆ نموونە ئەوی بەپێی ئەرکی سەرشانە ئەوەیە نابێ بازرگان گرانتر شت بە کەسی ناشارەزا بفرۆشێ، بەڵکو دەبێ بە هەموو کەس بەیەک نرخ بفرۆشێ بۆ ئەوەی زاڕوو وەک هەر کەسێکی تر بتوانێ بەهەمان نرخ شتەکەی لێبکڕێت. کەوابوو لێرەدا مرۆڤ بە پاکییەوە کاردەکات: بەڵام ئەمە بە تەنیا بەس نییە وامان لێ بکات بڵێین ئەم بازرگانە بە پێی ئەرکی سەرشانی و بنەماکانی دەست پاکییەوە جووڵاوەتەوە. بەڵکو سوود و قازانجەکەی بۆتە مایەی ئەم کردەوەیەی، هەروەها ناکرێ مرۆڤ وایدابنێ کە ئەم بازرگانە جۆرە مەیل و سۆزێکی ڕاستەوخۆی بەرامبەر مشتەرییەکانی هەبووە و ئەم سۆزەی وای لێکردووە لە فرۆشتنەکەدا جیاوازی لەنێوانیاندا نەکات، کەوابوو ئەم کارە نە لە هەستکردن بە ئەرکی سەرشان و نە لە مەیلی ڕاستەوخۆوە کەوتۆتەوە، بەڵکو هاندەرەکەی تەنیا سوود و قازانجی خۆیەتی بووە.

بەپێچەوانەوە پاراستنی ژیانەکەی ئەرکی سەرشانە، هەروەها سەرەڕای ئەمە هەموو کەسێک مەیلێکی ڕاستەوخۆی لەبارەیەوە هەیە، بەڵام مشورخواردنی پەشێو کە لە زۆرترین کەسدا هەیە، هیچ بایەخێکی ناوەکی و خۆیەتی نییە و بنەماکەشی هیچ جۆرە ناوەرۆکێکی ئاکاری نییە. ڕاستە ئەوان بەپێی ئەرک و فرمانی سەرشانیان ژیانیان دەپارێزن، بەڵام ئەم کارەیان لە هەستکردن بە ئەرکی سەرشانەوە نەکەوتۆتەوە. بەپێچەوانەی ئەمەوە کاتێک ناخۆشی و بێ هیوایی تام و چێژ لەژیان دەبڕن، کاتێک مرۆڤی کلۆڵی نەفس بەهێز هەست بە تووڕە بوون دەکات لەو چارەنووسەی دووچاری بووە پتر لە هەستکردن بە بەزین و کۆڵدان هیوای مردنی خۆی دەخوازێ کەچی لەگەڵ ئەمەدا ژیانی خۆی دەپارێزێ بەبێ ئەوەی ژیانەکەی خۆش بوێ، ئەمەش نە بەهۆی مەیلەوەیە و نە لە ترسەوەیە، بەڵکو بەهۆی ئەرکی سەرشانەوەیە: لێرەدا بنەماکەی ناوەرۆکێکی ئاکاریی دەبێت.

خێر و چاکەکردن، لە هەرکات و جێگایەک لە دەست مرۆڤ بێت، ئەرک و فەرمانە سەرەڕای ئەمە کەسانێک هەن، بەبێ ئەوەی هۆکاری لە خۆبایی بوون یاخود سوودی تایبەتی خۆبانیان هانیان بدات شادمان دەبن، وەک کارێک کە خۆیان کردبیان، کە لە دەوروبەری خۆیاندا دڵخۆشی و خۆشی بڵاوبووبێتەوە و خەڵکەکە ڕەزامەند بن، بەڵام من وا لاف لێدەدەم کە ئەم جۆرە کردارە ئەگەرچی بەپێی ئەرک و فرمان کراوە و شایستەی ستایش کردنە، بەڵام بایەخێکی ڕاستەقینەی ئاکاریی نییە، بەڵکو شان بەشانی مەیلەکانی تر کەوتۆتەوە وەک مەیلی شەرەف کە ئەگەر بۆی ڕەخساو لەگەڵ سوود و قازانجی گشتی و ئەرک تەبا و گونجاو بوو ببێتە مایەی شەرەفمەندیی، ئەوا شایستەی ڕێزلێنان و هاندان دەبێ ئەگەرچی شایستەی بە بڵند و بەرزدانان نابێت، چونکە بنەمایەکە ناوەرۆکێکی ئاکارییانەی نییە بە تایبەتی ئەم جۆرە کردەوانە نابێ لە مەیل و ئارەزووەوە، بەڵکو دەبێ لە هەستکردن بە ئەرکی سەرشانەوە بکەونەوە. ئەگەر وای دابنێین ویژدانی ئەم مرۆڤ دۆستە تەمومژی خۆ پەسەندی و خۆشەویستی داپۆشیبوو بە جۆرێک لە چارەنووسی کەسانی تر بەشداری نەکات و کەمتەرخەم نەبێت، هەر لەتوانایدا دەبێت چاکە لەگەڵ کەسانی تری لێقەوماودا بکات، بەڵام خەریک بوونی بەشتی تایبەتی خودی خۆیەوە وای لێدەکات نەپرژێتە سەر لێقەومانی کەسانی تر، ئیتر لێرەوە، لەبەر ئەوەی هیچ جۆرە ئارەزوومەندێک پاڵی پێوەنانێ خۆی لەم دۆخە بێهەستیە مردووەی دەرباز بکات و ئینجا تەنیا کارەکە بەهۆی هەستکردن بە ئەرکی سەرشانی بکات بەبێ ئەوەی هیچ مەیلێک هاندەری بووبێت، تەنیا ئەوکاتە ئەم کارە بایەخێکی ڕەسەنی ئاکاریی دەبێت. لەمەش پتر، ئەگەر سروشت کەم هەست و سۆز و بەزەیی خستبێتە دڵی ئەم مرۆڤە یاخود دڵی مرۆڤێکی ترەوە و ئەگەر ئەو (ئەگەرچی مرۆڤێکی سەرڕاستیش بێت) سارد و سڕ و لە ئاقار ئێش و ئازاری کەسانی تردا کەمتەرخەم بێ، لەبەر ئەوەی دوور نییە خۆی لە بەرامبەر ئێش و ئازارەکانی خۆیدا بەسەبر و پشوو درێژ بێت و وای دابنێ کەسانی تریش وەک خۆی لەم بارەیەوە پشوو درێژن یاخود داوا بکات ئەوانیش وەک خۆی پشوو درێژ و بەسەبربن، ئەگەر سروشت مرۆڤێکی ئاوەها (ئەگەر بەدترین بەرهەمی خۆی نەبێت) نەکردبێ بە ئاشنایەکی مرۆڤ دۆست، ئایا ئەو مرۆڤە لەناخی خۆیدا سەرچاوەیەک نادۆزینەوە کە ببێتە مایەی ئەوەی بایەخ و نرخێک بەخۆی بدات زۆر لەو بایەخ و نرخە پتر بێت کە سروشتێکی چاکە و خێرخواز (میزاج) لە خۆیدا هەیبێ؟ با، ئەو بایەخ و نرخەی کەسایەتی هەیەتی، بایەخ و نرخی ئاکاریی بەبێ هیچ بەراوردکردنێک، لەم بوارەدا بەرزترین نرخێکە، واتە بەتایبەتی کە مرۆڤ نەک بەهۆی مەیل و ئارەزووەوە، بەڵکو بەپێی هەستکردن بە ئەرک و فرمانی سەرشان

چاکە بکات.

دابینکردنی بەختەوەریی خۆیی ئەرکی سەرشانە (هەر نەبێ ناڕاستەوخۆ) چونکە ڕازینەبوونی مرۆڤ بە بەشی خۆی و لەنێو کۆڵێک پێداویستی ژیان کە دابین نەکرابن و لەنێو پەژارەیەکی زۆردا دەکرێ ئەمانە ببنە مایەی پێشێلکردنی ئەرکی سەرشان. خۆ ئەگەر لێرەدا چاو لە ئەرکی سەرشان بپۆشرێ، ئەوا هەر دەبینرێ کە هەموو کەسێک مەیل و ئارەزوویەکی بەهێزی ناوەکییان بۆ بەختەوەری هەیە، چونکە لەم بیرۆکەیەدا هەموو مەیل و ئارەزووەکان وەک کۆیەک یەک دەگرن، بەڵام ڕێوشوێنی بەختەوەری لە زۆرترین لایەنیدا بە جۆرێکە زیان بە هەندێک مەیل و ئارەزوو دەگەیەنێ تاڕادەیەک لە توانای مرۆڤدا نابێت بۆچوونێک لە بارەی کۆی بەدیهێنانی ئەوانەی بە تێکڕایی لەژێر ناوی بەختەوەریدا کۆ دەبنەوە گەڵاڵە بکات، هەر بۆیە سەیر نییە ئەگەر ئارەزوویەکی دیاریکراو و بێ وێنە و ئەو بەڵێنەی دەیدات هەست پێبکرێت و ئەوکاتەی هاتنەدییەکەی دەیخایەنێ، ملکەچی بیرۆکەیەکی ڕاڕابێت، ئینجا بۆ نموونە مرۆڤێکی نەوسن ببینین، بە خواست و ئارەزووی خۆی بیەوێ جۆرە خۆراکێک بخوات و بشزانێ چ ئێش و ئازارێک لەم خواردنەوە دەکەوێتەوە، چونکە وای داناوە کە نەیویستووە تام و چێژەیەکی ئەم ساتە لەدەست بدات و بەو هیوایەی لە بەختەوەرییەکی زری بێ بنەما کە لە لەشساخیدا دەستی دەکەوێ چاوەڕێی کردووە، بەڵام هەر لەم ڕەوشەدا ئەگەر ئارەزووی گشتی بەختەوەریی خواستەکەی خۆی دیار و دەستنیشان نەکات و ئەگەر بابەتی تەندروستی و لەشساخییەکە لەلای زۆر گرنگ نەبێت، ئەوا لەم ڕەوشە و لە هەموو دۆخەکانی تردا قانوونێک هەر دەمێنێتەوە فرمانی پێدەکات هەوڵی بەدەستهێنانی بەختەوەرییەکەی بدات، نەک وەک ئەنجامێکی مەیل کردن و بە ئارەزوو، بەڵکو وەک ئەرکی سەرشانی و تەنیا لێرەوە کردارەکەی بایەخێکی ڕاستەقینەی ئاکاریی دەبێت.

هەردەبێ بەم پێیە لەو شوێنانەی کتێبەکە(٣) بگەین کە تێیدا ئامۆژگاری کراوە دراوسێ و دوژمنی خۆمانمان خۆش بوێ، چونکە خۆشەویستی ناکرێ وەک مەیل ڕابسپێردرێ و مەبەست بووبێ، بەڵام چاکە و خێرکردن وەک کارێکی خۆشەویستی ئەگەر هیچ جۆرە مەیل و تۆبزییەکی ناچاریی هۆکاری کەوتنەوەکەی نەبووبن، ئەوا خۆشەویستییەکی کردەکییە و بەخواستەوە بەندە و هەڵچوون و پاتۆلۆجی نییە بە مەیل و ئارەزووی هەستەکییەوە بەند بێت و بە بنەماکانی کردار نەک بە سۆزی زیادڕەو پشت دەبەستێ، ئەو خۆشەویستییەیە کە تەنیا خۆی دەکرێ وەک مەبەست ڕابسپێردرێ.

بنەمای دووەم ئەمەیە: کردارێک کە لە هەستکردن بە ئەرکی سەرشان کەوتبێتەوە بایەخە ئاکارییەکەی لەو ئامانجەدا نابینرێ کە دەیەوێ بیگاتێ، بەڵکو لەو بنەمایەدا کە بەهۆیەوە بڕیاردراوە بکرێت واتە بە ڕاستەقینێتی بابەتی کردارەکەوە بەند نییە، بەڵکو بەبنەمای خواستنەوەکەوە بەندە بە بێگوێدانە گشت بابەتەکانی هێز و توانای مەیل و ئارەزووی ڕوودانەکەیەوە. لەوەی لەمەوبەر گوترا دەردەکەوێ ئەو مەبەست و ئامانجانەی دەکرێ ئێمە لە کردارەکانماندا هەمانبێ و ئەو کارانەی دەیکەن وەک ئەوەی ئامانج و هۆکاری خواست بن، ناتوانن هیچ بایەخێکی بێقەید و مەرج و ئاکاریی بەو کردارانە ببەخشن. کەوابوو ئەم بایەخە ئەگەر لە خواستەکەدا نەبێ لە چ دایە بەپێی ئەو پێوەندییەی لەگەڵ ئەو ئامانجەدا هەیەتی کە لە کردارەکان دەکەوێتەوە؟ ئەم بایەخ و نرخە تەنیا لە بنەمای خواست (ئیرادە)دا دەبێت. بە بێگوێدانە ئەو ئامانجانەی لەو کردارانە دەکەونەوە، چونکە خواست دەکەوێتە ناوەندی نێوان بنەماکەی کە پێشیانەیە و ڕوخسارەکییە و، هۆکارە هاندەرەکەی کە پاشیانەیە و ماددییە، هەروەک لەبەردەم دووڕیانێکدا بێت و، لەبەر ئەوەی دەبێ ئەو لەلایەن شتێکەوە دیار و دەستنیشان بکرێت، ئەوا دەبێ بەهۆی بنەمای ڕوخسارەکی خواستەوە بە گشتی دەستنیشان بکرێت. کاتێک کردارێک لە هەستی ئەرکی سەرشانەوە دەکەوێتەوە، هەموو بنەمایەکی ماددی لێدەکەوێتەوە.

بنەمای سێیەم وەک ئەنجامێک لە دوو بنەماکەی پێشتر دەکەوێتەوە، دەتوانم بەم شێوەیە دەری ببڕم: ئەرکی سەرشان ئەوەیە کردارێک ناچارەکی لە ڕێزگرتنی قانوونەوە بکەوێتەوە. ڕاستە دەکرێ من ئارەزووی بابەتێک بکەم کە لە کردارێکم دەکەوێتەوە ویستوومە بیکەم، بەڵام ڕێزی لێنانێم، چونکە ئەم کردارە ئەنجامێکە، نەک چالاکییەکە لە خواست کەوتۆتەوە. بەهەمان شێوە ناتوانم ڕێز لە مەیل و ئارەزوو بنێم جا ئەمە هی من بێت، یان هی کەسانی تر، دەتوانم یەکەمیان پەسەند بکەم و هی دووەمیان خوشم بووێت، واتە وایان دەبینم کە بە سوود و قازانجی تایبەتی من دەگەڕێنەوە ئەوی تەنیا وەک بنچینە، بەڵام نەک وەک ئەنجام بە خواستمەوە بەندە، خزمەتی ئارەزووەکەم ناکات، بەڵکو بەسەریدا زاڵ دەبێت یاخود لەکاتی هەڵبژاردندا لەخۆی دوور دەگرێت، کەوابوو قانوونی ڕووت لەخۆیدا دەکرێت بە تەنیا بابەتی ڕێزلێنان بێت و وەک ئامۆژگارییەک

دابنرێت. ئەگەر کردارێک کە لە ئەرکەوە پەیدا بوو بێت، ئەنجامی ئارەزوو هەموو بابەتێکی خواستەکە دووربخاتەوە، ئەوا هیچ شتێک نامێنێتەوە خواست دیاری و دەستنیشان بکات بابەتیانە لە قانوون بەولاوە و خۆیەکییانە لە ڕێزلێنانی ئەم قانوونە کردەکییە بەولاوە، ئینجا لەو بنەمایە(٤) بەولاوە نامێنێتەوە کە هانم دەدات پەیڕەوی ئەم قانوونە بکەم تەنانەت ئەگەر ئەمە ببێتە مایەی ئەوەی دەستبەرداری هەموو مەیل و ئارەزووەکانم ببم.

بەم پێیە بایەخی ئاکارەکی کردار نە لەو ئەنجامەدا دەبێ کە لێی دەکەوێتەوە و نە لە بنەمای کارەکەدا دەبێ کە هۆکاری کەوتنەوەی ئەنجامەکەی دەبێ، چونکە ئەو ئەنجامانە هەموویان کە لە کردارەکەوە پەیدا دەبن (وەک لە بارو گونجاوی ڕەوش و دۆخێک یاخود بە تەنگەوە بوونی ڕەزامەندی کەسانی تر) دەکرێ لە چەند هۆکارێکی ترەوە بکەونەوە، بە جۆرێک پێویست بە خواستی بوونەوەرێکی زیندووی ژیر نەبێت و تێیاندا بەرزترین خێر و چاکەی بێقەید و مەرج هەبێت. لە پێناوی ئەمەدا دەکرێ بۆچوونی قانوونێک لە خۆیدا، ئەمەش تەنیا لە جەوهەرێکی ژیردا پەیدا دەبێ، نەک ئەو ئەنجامانەی دەکەونەوە و خواستەکە دەستنیشان دەکەن، ئەم بۆچوونە خۆی ئەو خێر و چاکە باڵایە پێک دەهێنێ کە ئێمە بە ئاکارەکی ناوی دەبەین و کە ئێمە بە کردەکی لەو کەسەدا دەیبینین کە بەپێی ئەو کار دەکات و ناکرێ لە ئەنجامی ئەو کردارەی دەیکات چاوەڕێی بین.

ئایا دەبێ ئەو قانوونە چی بێت کە بۆچوونەکەی بە بێگوێدانە ئەو ئەنجامەی لێی دەکەوێتەوە، خواست دەستنیشان دەکات بۆ ئەوەی ئەم خواستە بەبێ سڵ و پارێز و قەید و مەرج بەخێر و چاکە دابنرێت؟ لەبەر ئەوە من هەموو هۆکار و پاڵنەرێکم کە دەکرێ بەهۆی پابەندبوون بە قانوونەوە کەوتبنەوە، لە خواست داماڵی، بۆیە لەوە بەولاوە کە کردارەکان بە پێی قانوونی گشتی دەکەونەوە شتێکی تر نامێنێتەوە، ئەمەش دەبێ ببێ بە بنچینەی خواست، واتە پێویستە لەسەرم هەمیشە ئەو کردارە بکەم کە وام لێدەکات بمەوێ ئەم بنچینەیەم ببێ بە قانوونێکی گشتی، لێرەدا تەنیا کەوتنەوە بەپێی قانوون (بەبێ ئەوەی بە قانوونێک کە کردارەکان دەستنیشان بکات پشت ببەسترێت) ئەو بنچینەیەیە کە خواست دیاری دەکات، هەر دەبێ ئەمە بنەماکەی بێت بۆ ئەوەی ئەرک نەبێت بە ئەندێشە و خەیاڵێکی پووچ و بیرۆکەیەکی ئەفسانەیی. ژیری هەمەکی مرۆڤ لە بڕیاردان و حوکمە کردەکییەکانیدا بە تەواوەتی لەگەڵ ئەوەدا هەماهەنگ و تەبایە کە پێشتر گوترا و هەمیشە ئەو بنەمایەی لەبەر چاوە کە لە باسکردنی بووینەوە.

پرسیارەکە، بۆ نموونە، ئەمەیە: ئایا بۆم نییە لە کاتی لێقەوماندا بەڵێن بدەم و بەڵێنەکەش نەهێنمەدی؟ من لێرەدا دوو واتا کە لە پرسیارەکەدا هاتوون، لێک جیادەکەمەوە، ئایا ئەمە زیرەکییە یاخود شتێکە لەگەڵ ئەرک و فەرماندا دەگونجێ من بەڵێنێکی درۆ بدەم؟ یەکەمیان دەکرێ بەبێ هیچ گومانکردنێک پتر ڕوو بدات، بەڵام من لەگەڵ ئەمەدا دەبینم کە تەنیا ئەمە بەس نییە بەم ڕێگایە خۆم لە تەنگژەیەکی هەنووکەیی قوتار بکەم، بەڵکو دەبێ بە وردی بیر بکەمەوە، ئایا ئەو درۆیەی دەیکەم دووچاری تەنگژە و کێشە و بەرەیەکی زۆر گەورەترم ناکات لەوەی کە دەمەوێ لێی ڕزگار ببم، هەروەها، چونکە ئەو ئەنجامانەی لە زیرەکییە لاف لێدراوەکەم دەکەونەوە پێشبینی ناکرێن و ئەگەر مرۆڤێک بڕوای پێم نەمێنێ زیانێکم لێدەکەوێ لە هەموو ئەو بەدکارییە گەورەتر دەبێت کە من دەمەوێ خۆمیان لێدەرباز بکەم، ئایا زرنگی لەوەدانییە کە بەپێی بنەمایەکی گشتی ڕەفتار بکەم و خۆم وا ڕابهێنم هیچ بەڵێنێک نەدەم کە مەبەستم نەبێ بیهێنمە سەر؟ بەڵام دەستبەجێ بۆم ڕوون دەبێتەوە کە ئەم بنەمایە بە چەند ئەنجامێکی پەشێو و ترسهێنەرەوە بەندە، ئەو ڕاستییەی لە هەستکردن بە ئەرکی سەرشان دەکەوێتەوە بە تەواوەتی لەو ڕاستییە جیاوازە کە لە ترسی ئەنجامی زیانبەخش پەیدادەبێ. لە یەکەمیاندا چەمکی کردار لەخۆیدا قانوونێکی بۆمن تێدایە و لە دووەمیاندا پێویستە من چاوبگێڕم لەم لاو ئەولا بۆ ئەوەی بۆ دەربکەوێ سەبارەت بە من چ ئەنجامێک بەکارەکەوە بەندە. خۆ ئەگەر لە بنەمای ئەرک لابدەم ئەوا ئەمە بێ سێ و دوو کردن بەدکارییە: خۆ ئەگەر دەستبەرداری بنەمای زرنگیەکەم ببم دوور نییە هەندێ جار لەمەدا سوودمەندیم ئەگەر چی پەیڕەوکردن و پابەندبوونیەکەی پتر دڵنیابوونی لێ دەکەوێتەوە. باشترین ڕێگای خۆپاراستن لە هەڵە و خۆم فێرکردن لە بارەی وەڵامی ئەم پرسیارەوە: ئایا بەڵێنی درۆ لەگەڵ ئەرک و فرماندا دەگونجێ؟

ئەوەیە هی ئاسوودەیی و ڕەزامەندی بە دەست دەهێنم ئەگەر بێتو بنەماکەم بکەم بە قانوونێکی گشتی (ئەو بنەمایەی من بە بەڵێنێکی درۆ لە تەنگژە و قەیرانێک ڕزگار دەکات) و (ئەمەش من و کەسانی تریش دەگرێتەوە) ئایا دەکرێ بەخۆم بڵێم:

هەموو کەسێک دەتوانێ بەڵێنی درۆ بدات کاتێک پێوە دەبێ و ڕێگای ڕزگاربوون سەرەودەر ناکات؟

ئەگەر من ئەمەم کرد، دەستبەجێ بۆم ڕوون دەبێتەوە کە من دەمەوێ درۆ بکەم، بەڵام هەرگیز ناتوانم قانوونێکی گشتی بۆ درۆ کردن بخوازمەوە، بەڵام بوونی ئەم جۆرە قانوونە، بە ڕاستی، ڕێگای هیچ جۆرە بەڵێندانێک نادات، چونکە ئەوکاتە بێهوودە دەبێ بۆ کەسانی تر کە باوەڕ بە قسەکانم ناکەن باسی خواستی کردارەکانی ئایندەمیان بۆ بکەم، یاخود ئەوانەی بە پەلە ئەوە باوەڕ بکەن، بە هەمان پووڵ و دراو لە دواڕۆژدا سەوداو پرسینەوەم لەگەڵ دەکەن، لە ئەنجامیشدا ئەم بنەمایەم هەر بەوەی بیکەم بە قانوونێکی گشتی ناچارەکی بۆخۆی خۆی لەناو دەبات.

ئیتر دەبێ چی بکەم بۆ ئەوەی خواستەکەم ئاکارییانە چاکە و خێرخواز بێت، پێویستی بە وەڵامێکی زیرەکی دووربینانە نییە. وەک نەشارەزایەک لە پرۆسەی گەردوون و بێتوانا لە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەوانەی تێیدا دەقەومێن تەنیا دەپرسم:

ئایا دەتەوێ بنەمایەکەت ببێ بە قانوونێکی گشتی (هەمەکی) ؟ ئەگەر وەڵامەکەت نابکرێت، دەبێ بنەماکە بخرێتە لاوە، نەک لەبەر ئەوەی زیانێک بە تۆ یاخود بە یەکێکی تر بگەیەنێ، بەڵکو چونکە ناکرێ ببێ بە بنچینەیەک لەنێو قانووندا نانێکی شیاوەکی گشتیدا، بەڵام ژیر ناچارم دەکات ڕاستەوخۆ ڕێز لەم جۆرە قانوونانە بنێم، ڕێزلێنانێک تێناگەم ، ئێستاکە، پشت بە چی دەبەستێ (ئەو بابەتەی دەبێ فەیلەسووف لێ بکۆڵێتەوە، بەڵام بە لای کەمەوە، ئەوەندە تێدەگەم کە ئەمە بایەخدانە بەو بەهایەی کە زۆر لەو بەهایە کە مەیل ستایشی دەکات بەرزترە و ناچارەکی کردارەکانم کە لە ڕێزگرتنی قانوونی پراکتیکیەوە دەکەوێتەوە، ئەرکی سەرشان پێکدەهێنێ، ئەمە دەبێ لە هەموو هۆکارە پاڵنەرەکانی تر بەلاوە بێت، چونکە خۆی مەرجی خواستێکە کە لە خۆیدا چاکە و خێرخوازە و بەهاکەی لەسەر هەموو شتێکەوەیە.

بەم جۆرە لە زانینی ئاکارەکی ژیری ناوکۆیی مرۆڤدا گەیشتینە بنج و بناوانی، ئەمە بنەمایەکە خۆی وەک فۆرمێکی گشتی بەجیا نابینێ ئەگەرچی ژێر هەموو کاتێک لەبەرچاویەتی و وەک پێودانگێک لە بڕیار دانەکانیدا پێویستی پێیەتی. ئاسانە لێرەدا نیشانی بدەین کە ئەو بەو نیشاندەرە(٥) کە بە دەستیەوەیە، دەتوانێ لە هەموو بارودۆخێکدا بە تەواوەتی چاکە کاریی و بەدکاریی، ئەوی لەگەڵ ئەرکدا دەگونجێ لەوێ لەگەڵیدا ناتەبایە لە یەکتری، جیابکاتەوە ئەگەر مرۆڤ بیەوێ، بەبێ ئەوەی شتێکی تری نوێ فێر بکات، ئەوا-

سوکرات کردەنی- سەرنج بۆ لای بنەماکەی ڕابکێشێ هەروەها هیچ پێویستی بە زانست و فەلسەفە ناکات بۆ ئەوەی بزانرێت چی پێویستە بیکات تاوەکو دەستپاک و چاکە و خێر خوازبێت، بگرە بۆ ئەوەی دانا و پیاو چاک بێت.

مرۆڤ دەتوانێ پێشەکییانە وایدابنێ کە زانینی ئەوەی پێویستە بکرێت و بزانرێت، هەموو مرۆڤێک دەگرێتەوە تەنانەت ئەوانەی ئەوپەڕی سادە و ساکاریش بن. لێرەوە مرۆڤ خۆی پێناگیرێ ئەگەر لەلایەوە سەیربێ و ڕامێنێ کە دەبینێ توانای کردەکی بڕیار و حوکمدان لە تێگەیشتنی ناوکۆیی مرۆڤدا لە پێش توانای تیۆریی بڕیاردانەوەیە تێیدا. کاتێک ژیری گشتی (هەمەکی) لە بەکارهێنانی هێزی بڕیاردانی تیۆریدا سنوور دەبەزێنێ و خۆی لە قانوونەکانی ئەزموون و ڕێ پێبردنەکانی هەستەکان دوور دەخاتەوە دووچاری تێنەگەیشتن و سەرەوەدەرنەکردن و لەگەڵ خۆدا ناتەبایی دەبێ و بەلای کەمەوە دەکەوێتە چاڵی بێسەر و پایی و ئاژاوە و تاریکی و تەمومژاوی و شێواوییەوە، بەڵام لەلایەنە پراکتیکییەکەدا هێزی بڕیار و حوکمدان دەست پێدەکات کە خۆی بە ڕاستی وەک سوودبەخش نیشان بدات کاتێک تێگەیشتنی ناوکۆیی (گشتی) هەموو هۆکارێکی بزوێنەری هەستەکی لە قانوونە پراکتیکیەکان دوور دەخاتەوە، بگرە ئەوکاتە سەر گەرمی ئەوە دەبێ لە بڕیارەکانیدا وردبێت، جا یان بۆ ئەوەیەتی بیەوێ لێپرسینەوە لەگەڵ ویژدان و هەندێ داواکاریەکانیدا بکات و لەوەدا کە بە چاکەخوازی دادەنرێت زیادەڕۆییەک دەکات، یاخود لەبەر ئەوەی دەیەوێ بە تەواوەتی بایەخی کردەوەکانی بە جۆرێک دەستنیشان بکات کە سوود بە خۆی دەگەیەنێ و لە هەموو ئەمەش گرنگتر ئەو دەتوانێ لەوەی دواییدا ئەو هیوایە بخاتە بەر خۆی کە دەگاتە ئەوەی فەیلەسووف بەڵێنی دەدات و بەهیوای پێگەیشتنیەتی، بگرە دڵنیاییەکەی لەم بارەیەوە لە دڵنیایی ئەو پتر دەبێ، چونکە ئەمەی دوایی لەو بنەمایە کە هەیەتی هیچی تر شک نابات، بەڵام دوور نییە بە ئاسانی بەهۆی چەند بیرکردنەوەیەکی بیانییەوە کە پێوەندییان بە باتەکەوە نییە بڕیار و حوکمەکەی خۆی بشێوێنێ و لە ڕێگای ڕاست و دروستی خۆی لای بدات.
کەوابوو ئایا لە جێگای خۆیدا نییە و ڕەوا نییە لە کاروباری ئاکاردا لە پاوانی بڕیاری ژیری ناوکۆیی گشتیدا بمێنینەوە و لە کاتی ئەوپەڕی پێویستیدا نەبێ پەنا نەبەینە بەر فەلسەفە بۆ ئەوەی سیستەمی ئاکار تەواو ڕوون و ڕەوان بکەین و بنەماکانی بۆ بەکارهێنانی

ئاسوودە و ئاسان باشتر بخەینە بەرچاو (پتریش بۆ توێژینەوەی)، نەک بۆ ئەوەی تێگەیشتنی ناوکۆیی مرۆڤ لە بواری مەبەستی کردەکیدا، لە سادە و ساکارییە خۆشبەختییەکەی لابدەین، ئینجا بەهۆی فەلسەفەوە بیخەینە سەر ڕێگایەکی نوێی توێژینەوە و فێرکردن؟

دەستپاکی شتێکی جوان و شیرینە، بەڵام ئەوی جێگای داخە، ئەو لە توانایدا نییە خۆی بپارێزێ و بە ئاسانی بە تەفرە دەچێ. بۆیە دانایی خۆیشی- ئەمەش لە کاروکرداری مرۆڤدا هەیە پتر لەوەی لە زانیندا بێت- پێویستی بە زانست هەیە، نەک بۆ ئەوەی لێوەی فێربێت، بەڵکو بۆ ئەوەی تەشەنەکردن و بڵاوبوونەوە و بەردەوامییەکەی ڕێوشوێنەکانی دابین بکات. مرۆڤ کاتێک ڕووبەڕووی فرمانی ئەرکی سەرشانی دەبێتەوە کە ژێر بەوپەڕی ڕێزەوە دەیخاتە بەردەمی، لە بەرامبەریدا هەست بە بەربەرەکانییەکی لە ڕادەبەدەر بەهێز لە ناخیدا دەکات ئەو بەربەرەکانییە لە پێداویستی و ئارەزووەکانی کە بەدیهێنانیان بە بەختەوەریی ناو دەبرێت، پێک دێت. ژێر بەپێ داگرتن و بەبێ ئەوەی هیچ لە مەیل و ئارەزووەکان بکات فرمانی خۆی دەدات، لە هەمانکاتدا کە بە کەمزانین و ڕیسواکردنی لاف و گەزافی ئەم ئارەزووە توند و سەرکێشانەی تێدا دەردەکەوێ ئەگەرچی ئەمانە لە ڕوخساردا وەک شتێکی ڕەوا بێنەبەرچاو (کەچی هیچ فرمانێک ناتوانێ لایان بەرێت).

لەمەوە دیالێکتیکی سروشتی دەکەوێتەوە، واتە هەڵدێری چەواشەکردنی قانوونەکانی ئەرک دڵکرمێ کردن لە کەڵک و گونجاوییەکەیان و تێکدانی ڕوونی و ڕەوانییەکانیان ئینجا ئەوەندەی لە توانادایە وابکرێت لەگەڵ ئارەزوو و مەیلماندا بگونجێنرێن، واتە تێکدانی لە بنەڕەتەوە و لە ناوبردنی شایستییەکەی، کارێک کە ژێری ناوکۆیی پراکتیکییانە لەکۆتاییدا پەسەندی ناکات.

بەم پێیە ژێری ناوکۆیی مرۆڤ، نەک چونکە پێویستی بە وردبوونەوەی تیوریی هەیە (ئەوەندە خۆی پێبەسبێت، تەنیا ژێرێکی ساخ بێت، گۆڕانی بەسەردا نایەت)، بەڵکو لەبەر ئەوەی هۆکاری کردەکی پاڵیدەنێن لە تەنگژە و قەیرانەکەی دەربازی ببێ بەرەو پاوانی فەلسەفەی پراکتیکی هەنگاو بنێ بۆ ئەوەی لەوێ لەبارەی سەرچاوەی بنەماکەی و دەستنیشانکردنی ڕاست و دروستی ئەم بنەمایە و بەربەرەکانی کردنی ئەو بنچینانەی بە پێویستی و مەیل و ئارەزووەوە بەندن زانیاری دەستگیربێ تاوەکو بۆی بلوێ خۆی لەو داواکارییە دژ بە یەکترییە قوتار بکات کە لە هەردوو لاوە ڕوو بەڕووی دەبنەوە و دوو چاری قیروسیا کردن نەبێت بنەماکانی ڕەسەنی ئاکاریی بەهۆی جووت (دوو) واتاییەوە کە دوور نییە بە سووک و ئاسانی تێی بکەوێ، لەدەست بدات. بەم پێیە ژێری ناوکۆیی پراکتیکییانە ئەگەر خۆی مشت و ماڵ بکات، بەبێ ئەوەی هەستی پێ بکات، دیالێکتیکێک پەیدا دەبێ، ناچاری دەکات لە فەلسەفەدا بەدوای یارمەتیدا بگەڕێت، لەکاتی بەکارهێنانی ژێری تیوریی ناوکۆیشیدا ڕووبەڕووی ئەمە دەبێتەوە، بەڵام زۆر بە کەمی لە ڕەوشی یەکەم و زۆر بە کەمی لەڕەوشی دووەمدا ئاسوودەیی دەستگیر دەبێ، بەڵکو تەنیا لە ڕەخنەگرتنێکی تێروتەسەلی ژێرماندا ئەم ئاسوودەییە بەدەست دەهێنێ.

پەراوێزەکان:

١- وشە ئەڵمانییەکە بەم جۆرەیە: (guter Wille) واتە ئیرادەی چاکە و خێرخواز.

٢- نووسەر وشەی (Tempera ment)ی بەکارهێناوە کە بە عەرەبی «مزاج»ە.

٣- وەک من بۆی بچم لێرەدا کانت مەبەستی لە کتێبی ئینجیلە.

٤- بنەما لێرەدا مەبەست لە بنچینەی خۆیەکی خواستە، بنچینەی بابەتییانە (واتە ئەو بنچینەیەی دەکرێ لە لایەنی خۆیەکییەوە بنچینەیەکی کردەکی هەموو جەوهەرێکی ژیر بێت ئەگەر بۆ ژێر بلوێ بە تەواوەتی دەسەڵاتی بەسەر هێزی ئارەزوو دابشکێ) قانوونی کردەکییە.

٥- کانت لێرەدا وشەی (Kompass)ی بەکارهێناوە، ئەم وشەیە بەرامبەر بە وشەی قیبلە نومای کوردییە. ئەم ئامێرە قیبلە (باکوور و باشوور و ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا) نیشان دەدات.

سەرچاوە:

Kant, I., Grund Legung Zur Metaphysik der Sitten. Riga. 1785. P. 393-406.